

अमेरिकन राज्यक्रांती १७७३

प्रास्ताविक

अठरावे शतक हे जगाच्या इतिहासात क्रांतीचे शतक मानले जाते कारण या शतकात घडलेल्या अमेरिकन राज्यक्रांती, फ्रेंच राज्यक्रांती आणि औद्योगिक क्रांती या तीन क्रांत्यानी केवळ त्या त्या भागावरती नाही तर संपूर्ण जगावर प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष परिणाम केला. सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक परिस्थितीवर दीर्घगामी परिणाम घडविणाऱ्या या या क्रांत्या मानवी इतिहासात महत्वपूर्ण ठरल्या. विशेषतः व्यक्तीस्वातंत्र्य या तत्वाला यानंतर खूप महत्व प्राप्त झाले. अमेरिकन राज्यक्रांतीने अन्यायी साम्राज्यवादी शक्तीविरुद्ध संघटीत होऊन कसा लढा द्यावा याचा आदर्श जगासमोर ठेवला. या क्रांतीतून निर्माण झालेल्या तत्वांनी वैचारिक क्षेत्रात घडवून आणलेले बदल हे तर खूप महत्वपूर्ण मानावे लागतील. जगभरात घडून आलेल्या पुढील अनेक क्रांत्याना प्रोत्साहन देण्याचे कार्य या क्रांतीने केले. **ख्रिस्तोफर कोलंबस आणि अमेरिकेचा शोध :**

युरोपमधील प्रबोधनाचा कालखंड हा अनेक नव्या शोधांना जन्म देणारा ठरला. या कालखंडात युरोपातील पाडसी दर्याची आशिया आणि इतर खंडाकडे जाणारे जलमार्ग शोधून काढते हे जा पुढे व्यापार वृद्धीसाठी उपयुक्त ठरले. ख्रिस्तोफर कोलंबस हा एक धाडसी दर्यावर्दी होता. जन्माने इटालियन असलेल्या ख्रिस्तोफरला स्पेनचा राजा फर्डिनांड आणि राणी इसाबेलाने प्रोत्साहन आणि आर्थिक मदत दिली. भारताकडे जाणारा जलमार्ग शोधण्याच्या उद्देशाने कोलंबसने ऑगस्ट १४९२ मध्ये युरोपमधून पश्चिम दिशेने जलप्रवास सुरू केला सोबत नीना, पिंटा आणि सांता ही तीन जहाजे आणि अड्रियाएँशी खलाशी सोबत होते. सत्तर दिवसांच्या खडतर प्रवासानंतर अमेरिका खंडानजीकच्या पूर्व दिशेस असलेल्या बहामा बेटावर ऑक्टोबर १४९२ मध्ये पोहोचला. आपण भारताच्या भूमीत पोहोचलो.. आहोत असे वाटून त्याने तिथल्या ताम्रवर्णीय निवासींना रेड इंडियन्स (Red Indians) असे नाव दिले. हे नाव आजही प्रचलित आहे. युरोप आफ्रिका आशिया याव्यतिरिक्त इतर जगाची माहिती नसलेल्या - युरोपियांना अमेरिका खंडाच्या रूपाने नव्या जगाचा शोध लागला. याच दरम्यान अमेरिगो वेस्पची याने स्पेनतर्फे पश्चिमेच्या दिशेने पहिली मोहीम काढली. उत्तर अमेरिका खंडात पोहोचलेल्या अमेरिगोने सध्याचे ठिकाण शोधले नाही त्याने शोधून काढला. १५०१ मध्ये दुसरी मोहीम काढून त्याने आणखी काही ठिकाणे शोधली. या भूभागाची त्याने केलेली वर्णने युरोपात प्रसिध्द झाली. युरोपमधील मार्टिन व्हाल्टझेम्युलर याने १५०७ मध्ये आपल्या ग्रंथात या नव्या भूभागास अमेरिगोच्या नावावरून अमेरि हे नाव दिले. तोपर्यंत त्याला कोलंबसच्या प्रवासाविषयी माहिती नव्हती यानंतर अमेरिका हे नाव प्रचलित झाले. कोलंबस मात्र अपेक्षित राहिला.

अमेरिका खंडात युरोपियन वसाहतींची स्थापना

कोलंबसने सेंटो डोमिंगो येथे वसाहत स्थापन करून तेथे उसाचे उत्पादन घ्यायला सुरवात केली. दक्षिण अमेरिकेत वसाहती स्थापन करण्यासाठी स्पेन आणि पोर्तुगाल यांच्यात पोप अलेक्झांडर सहावा याने मध्यस्थी केली. या दोन्ही राष्ट्रांची इथे मत्केदारी निर्माण झाली. दक्षिण अमेरिका खंडात वसाहतीस्थापन करून या दोन्ही राष्ट्रांनी अमाप फायदा मिळवायला सुरवात केली. येथील मुळच्या रहिवासी असलेल्या इन्का, अँझटेक, माया अशा संस्कृती युरोपियनांचे आक्रमण थोपवू शकल्या नाहीत. या भागात लॅटीन भाषेचा प्रसार झाला त्यामुळे हा भाग लॅटीन अमेरिका नावाने प्रसिध्द झाला. या भागातून दोन्ही राष्ट्रांनी प्रचंड संपत्ती मिळविली हे पाहून इंग्लंड, फ्रान्स, हॉलंड या राष्ट्रांनाही या भागात आपल्या वसाहती असाव्यात असे वाटू लागले. अखेरीस ब्रिटनचा राजा सातवा हेन्दी याने पोपचे आदेश धुडकावून लावत या भूमीकडे आपल्या जॉन कॅबेट या खलाशास १४९६ मध्ये पाठविले. त्याने अमेरिकेपर्यंत प्रवास करून ब्रिटनच्या हक्काचा पाया रचला. मात्र त्याच्यानंतर जवळ जवळ शंभर वर्षांनंतर अमेरिकन भूमीत वसाहत स्थापन करण्यासाठी ब्रिटीशांनी प्रत्यक्ष सुरू केले १५८४ मध्ये सर वॉल्टर रॅले याने राणौ एलिझाबेथकडून परवाना मिळवून उत्तर कॅरोलिना शेजारच्या बेटात व्हर्जिनिया ही वसाहत स्थ करण्याचा प्रयत्न केला मात्र तो अयशस्वी ठरला यातून धडा घेत ब्रिटीश व्यापारी एकत्र आले आणि उत्तर अमेरिका खंडातील जेम्स नदीच्या काठावर जेम्स टाऊन या नावाने शहर स्थापन केले. पुढे याचेच रुपांतर वसाहतीत झाले आणि या वसाहतिस 'व्हर्जिनिया' (१६०७) हे नाव दिले गेले.

१६०७ ते १७३२ या कालखंडात उत्तर अमेरिका खंडाच्या पूर्व किनाऱ्यावर तेरा वसाहती स्थापन झाल्या. या वसाहती पुढीलप्रमाणे- व्हर्जिनिया, मॅसेच्युसेट्स, मेरिलँड, न्यूयॉर्क, डेलावेअर, कनेक्टिकट, न्यू जर्सी, यम्पशायर पेनसिल्व्हानिया, व्होड आयलंड, दक्षिण कॅरोलिना, उत्तर कॅरोलिना आणि जॉर्जिया जॉर्जिया (१७३३ ही ब्रिटीशांनी (स्थापन केलेली शेवटची वसाहत ठरली. यातील काही

वसाहती ब्रिटीश सत्तेने, काही खाजगी कंपन्यांनी, शेतकऱ्यांनी काही व्यक्तींनी पुढाकार घेऊन तर काही वसाहती विशिष्ट गटाच्या लोकांनी एकत्र येऊन स्थापन केल्या होत्या. या वसाहतींवर नंतर ब्रिटनचे प्रशासन प्रस्थापित झाले. या वसाहतींमध्ये ब्रिटन बरोबरच युरोपमधील इतर राष्ट्रांतले लोक एकत्र येवून स्थायिक झाले. हे लोक विविध वर्णांचे आणि वंशाचे होते. आर्थिक हलाखी, धार्मिक छळ याला कंटाळून येथे आलेल्या लोकांना प्रगतीची संधी मिळाली. परस्पर सहकार्य आणि कष्टाच्या जोरावर या लोकांनी प्रगती केली. नव्या विचारांच्या समाजाची यामुळे निर्मिती झाली. उत्तर अमेरिका खंडात स्पेन-फ्रेंच इ. युरोपियन राष्ट्रांच्या वसाहतीही स्थापन झाल्या. मात्र ब्रिटीश वसाहती इतकी त्यांची प्रगती होऊ शकली नव्हती.

अ) अमेरिकन राज्यक्रांतीची कारणे

१७७६ मध्ये ब्रिटीश अधिपत्याखालील तेरा वसाहतींनी एकत्र येवून ब्रिटीशांशी सशस्त्र लढा दिला आणि स्वातंत्र्य मिळविले. इतिहासात ही घटना 'अमेरिकेचे स्वातंत्र्ययुद्ध' किंवा 'अमेरिकन राज्यक्रांती' या नावाने ओळखली जाते. अमेरिकन राज्यक्रांती ही अचानक घडून आलेली घटना नव्हती. ब्रिटीशांची वसाहतीसावतची साम्राज्यवादी भूमिका, त्यांची व्यापारीवृत्ती, वसाहतींचे त्यांनी सातत्याने केलेले आर्थिक शोषण यामुळे वसाहतीत ब्रिटीशांविरोधी असंतोष वाढत गेला. अखेरीस त्याचीच परिणती राज्यक्रांतीत झाली. अमेरिकन राज्यक्रांतीमागची कारणे पुढीलप्रमाणे सांगते येतील.

१) ब्रिटीशांचा अमेरिकन वसाहतीकडे बघण्याचा दृष्टीकोन आणि वसाहती विषयीचे धोरण

वसाहती या ब्रिटीशांच्या पुढाकारानेच स्थापन झाल्या होत्या. वसाहतींवर ब्रिटीशांची अधिसत्ता होती. या वसाहतींचा उपयोग ब्रिटनच्या उन्नतीसाठी झाला पाहिजे असाच ब्रिटीश राज्यकर्त्यांचा दृष्टीकोन होता. यामुळे त्यांनी या वसाहतींवरची राजकीय आणि आर्थिक पकड अधिकाधिक घट्ट करायला सुरुवात केली. लोकशाहीच्या तत्त्वाचा उदोउदो करणारे ब्रिटीश वसाहतीबाबत मात्र भेदभाव करत होते. वसाहतींसाठी अधिकाधिक कडक कायदे करायला त्यांनी सुरुवात केली. बाजारपेठ म्हणून या वसाहतींकडे पाहिले जात होते. काळाच्या ओघात ब्रिटीशांचे धोरण बदलण्याऐवजी अधिक साम्राज्यवादी होत गेलं. हे धोरणच वसाहतीतील असंतोष वाढविण्यासाठी कारणीभूत ठरते.

२) स्वतंत्र विचारांच्या अमेरिकन समाजाची जडणघडण

वसाहती जरी ब्रिटीशांच्या मालकीच्या असल्या तरी ब्रिटनबरोबर युरोपातील विविध देशातून विभिन्न वंशाचे लोक तेथे येवून कायमस्वरूपी स्थायिक झाले. त्यांचे परस्परातील विवाह त्याचबरोबर रेड इंडियन आणि युरोपीय यांच्यातल्या वर्णसंकरातून नव्या समाजाची निर्मिती झाली. अत्यंत कष्टाळू आणि उद्योगी असलेल्या या लोकांनी कमी काळात प्रगती केली. राजसत्तेचे किंवा धर्मसत्तेचे वर्चस्व त्यांना नको होते. ब्रिटीशांनी त्यांच्या या भावनेकडे दुर्लक्ष केले. त्यांच्या प्रगतीत साम्राज्यवादी ब्रिटीश अडथळा बनले होते. नवविचारांच्या वसाहतीतील समाजाला ब्रिटीशांचे वर्चस्व अधिक काळ सहन करणे शक्य नव्हते. त्यांच्यातील स्वातंत्र्याची भावना काळाच्या ओघात वाढत गेली. त्यांच्या कडक निर्बंधानंतर तर ती अधिकच उफाळून आली.

३) वसाहतींवर आर्थिक निर्बंध घालणारे कायदे

ब्रिटीशांनी वसाहतींचे स्वतःच्या आर्थिक फायद्यासाठी प्रचंड शोषण केले. यासाठी विविध कायदे त्यांनी वसाहतींवर लावले. १६२१ मध्ये आर्थिक फायदा देणाऱ्या व्हर्जिनियातील तंबाखूच्या खाजगी उत्पादनावर बंदी घालणारा कायदा पास केला. १६५१ मध्ये ऑलिव्हर क्रॉमवेलने 'नेव्हीगेशन ॲक्ट' पास केला. या ॲक्टनुसार वसाहतीतून निर्यात केला जाणारा माल ब्रिटीशांच्या मालकीच्या जहाजातून पाठवणे बंधनकारक केले. यामुळे डचांची या वाहतुकीवर असलेली मक्तेदारी संपुष्टात आली. १६६० मध्ये ब्रिटीश पार्लिमेंटने कायदा करून वसाहतीतून निर्यात होणाऱ्या साखर, कापूस, लोकर, नीळ अशा अनेक वस्तूंचे बंधने घातली.

बोर्ड ऑफ ट्रेड अँड प्लंटेशन (Board of Trade and Plantation) नावाचे व्यापारी मंडळ स्थापन करून वसाहतीतील व्यापारावर लक्ष ठेवायला सुरुवात केली.

ब्रिटनने १६७४ मध्ये लॉर्ड्स ऑफ (Lords of Trade) समिती स्थापन केली. या समितीमार्फत वसाहतींचा राज्यकारभार अधिक कार्यक्षम वसाहतीच्या आयात-निर्यात व्यवहारावर बंधने ठेवणे, वसाहतीच्या गव्हर्नरला आदेश देणे अशी कामे केली जाऊ लागली. या समितीचा वसाहतीतल्या कारभारातला हस्तक्षेप तेथील लोकांना त्रासदायक वाटू लागला.

ब्रिटनमध्ये उत्पादित होणाऱ्या लोकरी कापडाच्या उत्पादनास अमेरिकेत उत्पादित होणाऱ्या लोकरी कपड्याशी स्पर्धा करावी लागू नये म्हणून १६९९ मध्ये वुलन गुड्स मॅन्युफॅक्चरर रिस्ट्रिक्शन ॲक्ट (Woolen Goods Manufacturer Restriction Act) पास केला. वसाहतींवर गरजेपुरतेच लोकरी कापड उत्पादित करण्याचे बंधन घातले गेले.

१७३२ मध्ये हॅट्स ॲक्ट (Hats Act) द्वारे वसाहतीतील जनतेने इंग्लंडमध्ये उत्पादित होणाऱ्या हॅटचाच वापर करावा असा आदेश दिला. केवळ स्वतःच्या फायद्याचा विचार करणाऱ्या ब्रिटीशांची जास्तीत जास्त लाभ मिळविण्याची वृत्ती वाढत होती. विशेषतः औद्योगिक क्रांतीनंतर यात भरच पडली.

१७६४ च्या शुगर ॲक्टने वसाहतीतील ब्रिटीश विरोधातील भावना अधिकच वाढली, या ॲक्टमुळे वसाहतींना जवळच्याच क्युबा बेटात तयार होणारी साखर थेट विकत घेता येत नव्हती. ब्रिटीशांमार्फतच विकत घ्यावी लागे. त्यामुळे साखर महाग झाली होती.

याशिवाय ब्रिटीशांना १७६३ च्या सप्तवार्षिक युद्धात आलेला अफाट खर्च वसूल करण्यासाठी त्यांनी आणखी निर्बंध वाढवले. विदेशी दारू, रेशीम आणि कापडावरचा कर वाढविण्यात आला. कातड्याची निर्यात केवळ ब्रिटीशांनाच करण्याचे बंधन पालण्यात आले. या सर्व गोष्टीमुळे वसाहतींचे खूप आर्थिक नुकसान होत असे.

१७६५ मध्ये 'स्टॅप ॲक्ट'

वसाहतींनी या सर्वांचा निषेध केला मात्र याकडे दुर्लक्ष करत १७६५ मध्ये 'स्टॅप ॲक्ट' पास केला. या ॲक्टनंतर वसाहती ब्रिटीशांविरोधात प्रत्यक्ष कृती करू लागल्या. स्टॅप ॲक्टनुसार वसाहतीतील वृत्तपत्रे, विविध प्रकारची करारपत्रे इ. कायदपत्रावर अर्ध्या पेनी पासून दहा पौडापर्यंतचे स्टॅप लावणे बंधनकारक करण्यात आले. वसाहतीतील अर्थव्यवहारांवर याचा वाईट परिणाम झाला. वसाहतीतील लोकांनी याला कडाडून विरोध केला. सर्वच वसाहतीत आंदोलने होऊ लागली. व्यापाऱ्यांनी ब्रिटीश मालावर बहिष्कार टाकला. न्यूयॉर्क येथे सर्व वसाहतींची परिषद बोलावण्यात आली. या स्टॅप ॲक्ट न भरण्याचा निर्णय घेण्यात आला. व्हर्जिनिया विधानसभेत पेट्रिक हेन्रीने घोषित केले की वसाहतींनी निवडून दिलेल्या प्रतिनिधीशिवाय इतर कोणालाही कर बसविण्याचा अधिकार नाही. वाढता विरोध पाहून अखेरीस ब्रिटीश पार्लमेंटने हा ॲक्ट रद्द केला. अशाप्रकारे क्रांतीसाठीचे वातावरण यावेळी तयार झाले. या प्रसंगातून काहीच बोध न घेता १७६६ मध्ये ब्रिटीश पार्लमेंटने 'टाऊनशेड ॲक्ट' पास केला. ब्रिटनचा अर्थमंत्री चार्लस टाऊनशेड याने या कायद्याद्वारे वसाहतींवर अप्रत्यक्ष करांचा बोजा टाकला. वसाहतीत आयात होणाऱ्या अनेक वस्तूवर जबर जकात बसवली. जकातीच्या वसुलीसाठी जकात खात्याची पुनर्रचना करण्यात आली. या कायद्याविरोधात वसाहतीत असंतोष वाढला. वसाहतीत उठाव होऊ लागले. पुढे १७६९ मध्ये हा कायदा रद्द करण्यात आला असला तरी वसाहतीतील वातावरण मात्र प्रक्षुब्ध झाले.

४) वसाहतींनी केलेली शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक प्रगती

वसाहतकारांनी जाणीवपूर्वक शैक्षणिक प्रगती घडवून आणली होती. सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणावर सार्वजनिक वाचनालये, ग्रंथालयांची स्थापना केली होती. छापखान्यामुळे वृत्तपत्राचीसुरवात झाली. कल्लम, साहित्य, समाजापर्यंत पोहचू लागले. उच्च शिक्षणासाठी या ठिकाणी हॉवर्ड, कोलंबिया यासारखी विद्यापीठे सुरू करण्यात आली. लोकशाही, व्यक्तीस्वातंत्र्यासारखी मूल्ये इथे रुजत गेली. वसाहतींनी केलेल्या शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक प्रगतीमुळे नव्या विलचाराच्या समाजाची येथे निर्मिती झाली. या समाजाला ब्रिटीशांची बंधने नको होती.

५) वसाहतवाल्यांचे प्रशासकीय ज्ञान

वसाहतींनी राज्यकारभार चालविण्यासाठी लोकनियुक्त प्रतिनिधींची कायदेमंडळे स्थापन केली होती. गव्हर्नर ब्रिटीशांचा असला तरी प्रशासन चालविण्याचे कार्य ही मंडळेच करत होती. यामुळे वसाहतवाल्यांकडे पुरेसा प्रशासकीय अनुभव आला होता. ब्रिटीश गेले तरी आपण राज्यकारभार चालवू शकतो हा आत्मविश्वास आला होता. मॅसॅच्यूसेट्स या वसाहतीने लोकशाहीचा यशस्वी प्रयोग केला होता. असे मिळालेले प्रशासकीय ज्ञान वसाहतींना राज्यक्रांतीसाठी प्रेरणा देणारे ठरले.

६) सप्तवार्षिक युद्धाची समाप्ती

उत्तर अमेरिका खंडात ब्रिटीश वसाहतींच्या पश्चिमेला फ्रेंचाच्या वसाहती होत्या. अमेरिकेतील ब्रिटीश वसाहतींना फ्रेंचाच्या आक्रमणाची सतत भीती वाटत असे. त्यावेळी वसाहतींचे संरक्षण ब्रिटीश सैन्याकडून केले जात होते. त्यामुळे नाइलाजाने वसाहतींना ब्रिटीशांची ताबेदारी सहन करावची लागत होती. १७५६ ते १७६३ या दरम्यान ब्रिटीश आणि फ्रान्स यांच्यात सप्तवार्षिक युद्ध झाले. यात फ्रान्सचा पराभव झाला. त्यामुळे अमेरिकेत असणाऱ्या या वसाहती त्यांना सोडाव्या लागल्या. अशाप्रकारे फ्रेंच आक्रमणाची वसाहतींना

वाटणारी भीती संपुष्टात आली. ब्रिटीशांवर अवलंबून राहण्याची गरज राहिली नसल्याने यानंतरच्या काळात वसाहतीतला ब्रिटिश विरोध वाढत गेला.

७) विचारवंतांचे कार्य

राज्यक्रांतीसाठी आवश्यक असलेली वैचारिक पार्श्वभूमी तयार करण्याचे कार्य विचारवंतांनी केले. थॉमस पेन, बेंजामिन फ्रँकलीन, थॉमस जेफरसन, पॅट्रिक हेन्री इ. राष्ट्रवादी नेत्यांनी वसाहतीतील जनतेत आपल्या लेखणीने जागृती घडवून आणली. थॉमस पेनचे 'कॉमन सेन्स' हे पुस्तक वसाहतीत खूप लोकप्रिय झाले. स्वातंत्र्याचे महत्त्व लोकांना समजले. जेफरसनने अन्यायी सत्तेविरुद्ध सशस्त्र उठावाचे समर्थन केले. पार्लमेंटमध्ये आमचे प्रतिनिधी नाहीत तर कर ही नाही. थोडक्यात, 'ना प्रतिनिधी ना कर', ही हॅम्डेनची घोषणा अत्यंत लोकप्रिय झाली. बेंजामिन फ्रँकलीनने १७५४ मध्ये अमेरिकन राज्याची कल्पना मांडली होती. सर्वच विचारवंतांनी साम्राज्यवादी ब्रिटिशांवर टीका केली आणि क्रांतीसाठी लोकांना उद्युक्त केले.

राज्यक्रांती काळातील महत्त्वाच्या घटना

वसाहती या मातृभूमीच्या कल्याणासाठीच असतात हा विचार मानणाऱ्या ब्रिटीशांनी वसाहतींचे विविध मार्गांनी आर्थिक शोषण केले. विशेषतः औद्योगिक क्रांतीनंतर हे प्रमाण वाढतच गेले. ब्रिटनच्या या धोरणाविरुद्धचा वसाहतीतील असंतोष वाढत गेला आणि अखेरीस त्याचे रूपांतर सशस्त्र राज्यक्रांतीत झाले. या क्रांतीतील महत्त्वाच्या घटना पुढीलप्रमाणे.

१) स्टॅप अॅक्ट विरोधात परिषद :

१७६५ मध्ये ब्रिटीशांनी पास केलेल्या स्टॅप अॅक्ट विरोधात सर्वच वसाहतीत असंतोष उसळला. व्हर्जिनियातील पॅट्रिक हेन्रीने या अॅक्टचा निषेध करत वसाहतीतील लोकांनी निवडून दिलेल्या प्रतिनिधीशिवाय कोणालाही कर लादण्याचा अधिकार नाही हे जाहीर केले. मॅसॅच्युसेट्स वसाहतीने पुढाकार घेवून या अॅक्टविरोधात वसाहतीची परिषद १७६५ मध्ये आयोजित केली. ज्याला नऊ वसाहतीचे प्रतिनिधी हजर होते. वसाहती यानिमित्ताने एकत्र आल्या. सर्वजण अमेरिकन आहोत ही भूमिका मान्य झाली. ब्रिटीशांनी वसाहतीच्या संमतीशिवाय कोणतेही कर लादू नयेत हा ठराव पास करण्यात आला. वसाहती आणि ब्रिटीशांच्यातील संघर्ष तीव्र होत गेला. वाढता विरोध पाहून अखेरीस ब्रिटीशांनी हा कर १७६६ मध्ये रद्द केला.

२) ना प्रतिनिधी ना कर :

ब्रिटीश पार्लमेंटमध्ये वसाहतींचा एकही प्रतिनिधी नाही तेंव्हा त्यांना वसाहतीवर कर लादण्याचा नैसर्गिक किंवा नैतिक अधिकार नाही. 'ना प्रतिनिधी ना कर' (No Taxation) Without Representation) अशी घोषणा वसाहतींनी केली. 'Sons of Liberty and Daughters of Liberty' नावाची वसाहतीतील तरुण तरुणींची लढाऊ पथके स्थापन झाली. त्यांनी ब्रिटीशांना सशस्त्र विरोध सुरू केला.

३) बोस्टन टी पार्टी

मॅसॅच्युसेट्स वसाहतीतील बोस्टन हे बंदर ब्रिटीश विरोधी आंदोलनाचे प्रमुख केंद्र बनले. ब्रिटीशांनी स्टॅप अॅक्ट रद्द केला मात्र १७६७ मध्ये टाऊनशेड अॅक्टनुसार वसाहतीत आयात केल्या जाणाऱ्या वस्तूवर प्रचंड कर बसविला. तर टी अॅक्ट लादून वसाहतींनी ब्रिटिशांकडून चहा खरेदीची सक्ती केली. वातावरण पुन्हा प्रक्षुब्ध बनले. बोस्टन येथे जकात समितीची स्थापना केली. सॅम्युअल अॅडम्ससारख्या कट्टर राष्ट्रवादी नेत्यांनी आंदोलने सुरू केली. त्याच्या प्रक्षोभक भाषणामुळे लोक आणखी चिडले. बहिष्कार आंदोलन सुरू झाले. हे आंदोलन वाढत गेले. ५ मार्च १७७० रोजी बोस्टन येथे आंदोलक आणि ब्रिटीश सैनिक यांच्यात चकमक झाली. यामध्ये चार नागरिक मारले गेले. 'घटनेचे वर्णन 'बोस्टनचे हत्याकांड' असे केले जाऊ लागले. ब्रिटीश विरोध खूप वाढला. अखेरीस १७७० मध्ये चहा व्यतिरिक्त इतर पदार्थांवरची जकात रद्द केली. मात्र वसाहतकारांचा त्यालाही विरोध होता. १७७० ते १७७२ हा काळ काहीसा शांततेत गेला नंतर पुन्हा संघर्षास सुरवात झाली. यानंतर १७७३ मध्ये ब्रिटीश पार्लमेंटने टी अॅक्टची अंमलबजावणी सुरू केली. ईस्ट इंडिया कंपनीस वसाहतीत चहा विकण्याची मक्तेदारी मिळाली. कट्टर नेत्यांनी चहावर बहिष्काराचे आवाहन केले. ईस्ट इंडिया कंपनीची चहा घेवून आलेली जहाजे बोस्टन बंदरात नांगरली गेली होती. त्याच्यावरचा माल बंदरात उतरवला जाणार आहे अशी बातमी वसाहतवाल्यांना कळली. १९ डिसेंबर १७७३ रोजी सॅम्युअल अॅडम्स त्याचे सहकारी रेड इंडियन्सचा वेश धारण करून या जहाजावर चढले आणि त्यांनी जहाजावरील चहाच्या ३४२ पेटीया समुद्रात फेकल्या. ही घटना अमेरिकेच्या इतिहासात बोस्टन टी पार्टी (बोस्टन चहा पार्टी) या नावाने प्रसिद्ध झाली. या घटनेनंतर ब्रिटीश अधिकच संतापले. ब्रिटीश सत्तेविरुद्ध केलेली ही बंडखोरी आहे असे जाहीर करून आणखी कायदे पास केले.

बोस्टन बंदरातील व्यापार बंद करून मॅसॅच्युसेट्स वसाहतीत नवीन कायद्याच्या अंमलबजावणीसाठी जनरल गेज याला सैन्यासह पाठविण्यात आले. वसाहतीविरुद्ध ब्रिटीश यांच्यातील संघर्षाने उग्र रूप धारण केले.

४) पहिली फिलाडेल्फिया परिषद (५ सप्टेंबर १७७४)

निर्माण झालेल्या परिस्थितीवर विचार करण्यासाठी व्हर्जिनिया वसाहतीने पुढाकार घेवून फिलाडेल्फिया येथे परिषदेचे आयोजन केले. जॉर्जिया वगळून इतर बारा वसाहतींचे प्रतिनिधी हजर होते. बेंजामिन फ्रँकलीन हा या परिषदेचा अध्यक्ष होता. या परिषदेस कॉन्टिनेन्टल काँग्रेस (Continental Congress) असे नाव दिले गेले यावेळी ब्रिटनच्या राजाकडे साम्राज्यातर्गत स्वायत्ततेची मागणी करण्यात आली. अन्यायी कायदे रद्द करावेत अन्यथा बहिष्कार आंदोलन तीव्र करण्याचा इशारा देण्यात आला. वसाहतीच्या आंदोलनास मार्गदर्शन करण्यासाठी विविध समित्या स्थापन करण्यात आल्या. वसाहती आणि ब्रिटीश यांच्यात समेट घडवून आणण्याचा प्रयत्न बेंजामिन फ्रँकलीन, एडमंड फ्रँक इ. नी केला मात्र त्यास यश आले नाही. ब्रिटनचा राजा तिसरा जॉर्जने आक्रमक धोरण स्वीकारले. वसाहती या ब्रिटीश अधिसत्तेच्या अंकित आहेत, त्यांची बंडखोरी सहज दडपता येईल असे त्याला वाटत होते. त्याने वसाहतीत ब्रिटीश फौजा पाठविण्याचे आदेश दिले. वसाहतीनीही स्वसंरक्षणासाठी क्रांतीकारकांची सशस्त्र दले उभारायला सुरुवात केली.

५) लेक्झिंग्टनची चकमक आणि स्वातंत्र्य युद्धाची सुरुवात

कार्ड शहरात क्रांतिकारकांनी लष्करी वाचा साठा केला आहे अशी बातमी ब्रिटीश सेनानी बॉस गेजला समजली. त्याने लगेचच आपली एक लम्बरी तुकडी पाठवली. मात्र वाटेत लेक्झिंग्टन नावाच्या एका खेडेगाव ब्रिटीश सैन्य आणि क्रांतीकारकांच्यात चकमक होऊन आठ क्रांतिकारकमारले गेले. हीच राज्यक्रांतीची सुरुवात ठरली. क्रांतिकारकांनी याला प्रत्युत्तर देत गेजच्या अडीचशे सैनिकांना ठार मारले.

६) दुसरी फिलाडेल्फिया परिषद (८ मे १७७५)

प्रत्यक्ष चकमकीना सुरुवात झाल्यावर पुढचा कार्यक्रम ठरविण्यासाठी दुसरी फिलाडेल्फिया परिषद बोलविण्यात आली. जॉर्ज वॉशिंग्टनकडे वसाहतीच्या सैन्याचे नेतृत्व अधिकृतरीत्या सोपविण्यात आले. वसाहतीच्यावतीने कामकाज पाहण्याचा अधिकार कॉन्टिनेन्टल काँग्रेसला देण्यात आला. याच परिषदेत ऐतिहासिक 'स्वातंत्र्याचा जाहीरनामा' पारित करण्यात आला.

७) अमेरिकन स्वातंत्र्याचा जाहीरनामा

फिलाडेल्फिया परिषदेत वसाहतींनी ब्रिटिशांविरोधातील लढ्यास मान्यता दिली. व्हर्जिनियाच्या रिचर्ड हेन्री ली याने ७ जून १७७६ रोजी वसाहतीच्या स्वातंत्र्याचा प्रस्ताव मांडला. याचवेळी वसाहतींच्या स्वातंत्र्यलढ्यास नैतिक बख देणाऱ्या स्वातंत्र्याचा जाहीरनामा तयार करण्यासाठी थॉमस जेफरसनच्या नेतृत्वाखाली एक समिती नियुक्त करण्यात आली. बेंजामिन फ्रँकलीन, रॉबर्ट लिंक्लिंगस्टन, जॉन अँडम्स आणि रॉजर शेरमन हे या समितीचे सदस्य होते. स्वातंत्र्यप्राप्ती हे उद्दिष्ट डोळ्यासमोर ठेवून तयार केलेल्या या जाहीरनाम्याच्या अंतिम मसुद्यास कॉन्टिनेन्टल काँग्रेसने मान्यता दिली. हा जाहीरनामा इतिहासात 'अमेरिकन स्वातंत्र्याचा जाहीरनामा' या नावाने प्रसिद्ध झाला. ४ जुलै १७७६ रोजी थॉमस जेफरसनने तो सादर केला. हा दिवस अमेरिकेचा स्वातंत्र्यदिन ठरला. या जाहीरनाम्यामुळेच वसाहतींच्या लढ्यास असलेले बंडाचे स्वरूप करून स्वातंत्र्य युद्धाचे स्वरूप प्राप्त करून दिले. मानवी स्वातंत्र्याची ही सनद ठरली. यात 'निसर्गतः मानव स्वतंत्र असून मुक्त आहे. सर्व मानव जन्मतः समान असून प्रत्यक्ष विधात्यानेच सर्वांना स्वातंत्र्य व सुख संपादन करण्याचा हक्क दिला आहे. या हक्काच्या संरक्षणासाठी प्रजा शासनसंस्था निर्माण करत असते. जेव्हा ही शासन संस्था प्रजेचे मुलभूत हक्क डावलते तेव्हा ती बदलण्याचा, बरखास्त करण्याचा आणि नवी शासनसंस्था स्थापन करण्याचा पूर्ण हक्क प्रजेस आहे असे प्रतिपादित करण्यात आले. प्रजेचे सार्वभौमत्व अधोरेखित करणाऱ्या या जाहीरनाम्याच्या पहिल्या भागात मानवाच्या निसर्गदत्त अधिकारांची, दुसऱ्या भागात ब्रिटिशांकडून वसाहतीवर केलेल्या अत्याचाराची तर तिसऱ्या भागात शासन व प्रजा यांच्यातील संबंधाची चर्चा केलेली आहे. थॉमस जेफरसनने यात जनतेलाही सांगितले की देशभक्तांचे आणि हुकुमशहांचे रक्तसिंचन केल्याशिवाय स्वातंत्र्याचा वृक्ष टवटवीत रहात नाही. यासाठी वसाहतीतील सर्व जनतेला लढ्यात सहभागी होण्याचे आवाहन केले. या जाहीरनाम्याच्या स्वीकृतीमुळे "ब्रिटनशी तडजोड अशक्य आहे याची सर्वांनाच जाणीव झाली. वसाहतींना अन्य देशाची मदत मिळणे यामुळे शक्य झाले. अन्यायी राजसत्तेविरुद्धच्या संघर्षात सामान्य लोकांच्या प्रयत्नांना या जाहीरनाम्यामुळे तात्विक बैठक मिळवून दिली. अमेरिकेबरोबरच अनेक राष्ट्रांच्या संविधानात मानवाच्या मुलभूतअधिकारांची चर्चा केलेली आहे. त्याचा आधार हा स्वातंत्र्याचा जाहीरनामाच आहे. मानवी इतिहासाला वेगळे वळण देण्याचे कार्य या जाहीरनाम्याने केले.

८) वसाहतीचे स्वातंत्र्ययुद्ध

स्वातंत्र्याचा जाहीरनामा प्रसिद्ध झाल्यानंतर खऱ्या अर्थाने वसाहतीच्या लढ्यास बख आले. सुरवातीच्या काळात ब्रिटिशांचे पारडे जड होते. कारण त्यांचे लष्करी बख अधिक होते. थॉमस गे जहा त्यांचा प्रमुख सेनानी होता. त्याच्या मदतीला उत्तमोत्तम सहायक होते. तुलनेने वसाहतींचे बख कमी होते. सर्वसामान्य लोकांनीच शस्त्र हाती घेतले होते मात्र वसाहतीच्या सैन्यास जॉर्ज वॉशिंग्टनच्या रूपाने अत्यंत देशभक्त, चारित्र्यवान आणि समतोलबुद्धीचा नेता मिळाला होता. त्याने आपल्या सैन्यात शिस्त आणि जिद्द निर्माण केली. ब्रिटिश सैनिक आणि वसाहती यांच्यातील चकमकीना १७७५ पासूनच सुरुवात झाली होती. जून १७७५ मध्ये बंकर हिल या भागात झालेल्या संघर्षात ब्रिटिशांचा विजय झाला होता मात्र त्यांना आपले एक हजार चोपन्न सैनिक गमवावे लागले होते. यामुळे ब्रिटिश सेनापती गेजच्या जागेवर जनरल हॉवेची नियुक्ती करण्यात आली होती. इ.स. १७७६ मध्ये वसाहतींच्या सैनिकांना न्यूयॉर्क आणि न्यूजर्सी येथेही माघार घ्यावी लागली. ब्रिटिशांनी प्रसंगी भाडोत्री सैनिक आणले होते.

१७७७ च्या सॅराटोगाच्या लढाईने मात्र युद्धाचे एकूण चित्र पालटले. अमेरिकन सेनानी गेट्स याने जनरल बारगोईनच्या नेतृत्वाखाली ब्रिटिश फौजांचा धुव्वा उडवला. त्याला पूर्ण शरणागती पत्करावी लागली. दरम्यान बेंजामिन फ्रँकलीनने फ्रान्सची मदत मिळविण्याचा बराच प्रयत्न केला होता. सॅराटोगाच्या विजयानंतर फ्रान्सने वसाहतींना मदत करण्याचे मान्य केले. फ्रान्स आणि वसाहती यांच्यात दोन करार होऊन फ्रान्सने वसाहतींच्या स्वातंत्र्याला मान्यता दिली आणि त्यांच्या बाजूने युद्धात प्रवेश केला. युद्ध अधिक व्यापक झाले. सप्तवार्षिक युद्धात झालेल्या पराभवाचे ट्टे फ्रान्सने अशाप्रकारे काढले. १७७९ मध्ये स्पेनही वसाहतींच्या बाजूने युद्धात उतरले. विशेषतः स्पेनने दिलेली आरमारी मदत वसाहतींना उपयुक्त ठरली. फ्रान्सच्या लाफायत या सेनानीच्या नेतृत्वाखाली मोठे सैन्य अमेरिकन भूमीत ब्रिटिशांविरुद्ध लढू लागले तर डेन्मार्क, स्वीडन, रशिया या राष्ट्रांनी सशस्त्र तटस्थतेचे धोरण स्वीकारले. फ्रँकलीनच्या मुत्सद्देगिरीचा हा विजय होता. युद्धातील निर्णायक लढाया दक्षिणेकडे झाल्या. ब्रिटिश सेनानी क्लिंटन आणि कॉर्नवालीस हे या भागात वसाहती विरुद्ध लढत होते. आक्टोबर १७८१ मध्ये यॉर्कटाऊन येथे कॉर्नवालीसला वॉशिंग्टनच्या सैन्याने पूर्णपणे घेरले. अखेरीस १९ ऑक्टोबर १७८१ या दिवशी त्याने आपल्या सेनेसह शरणागती पत्करली. ही बातमी ब्रिटनला पोहोचताच नॉर्थ मंत्रिमंडळाने राजीनामा दिला. यानंतर सत्तेवर आलेल्या व्हिग पक्षाच्या मंत्रीमंडळाने १७८३ मध्ये वसाहतींच्या स्वातंत्र्यास मान्यता दिली.

क) अमेरिकन राज्यक्रांतीचे परिणाम

अमेरिकन राज्यक्रांतीने नव्या राष्ट्रास जन्म दिला तर ब्रिटिशांना त्यांच्या साम्राज्याचा मोठा भाग गमवावा लागला. या राज्यक्रांतीचे परिणाम अमेरिकन वसाहती व ब्रिटनबरोबर इतर राष्ट्रांवरही झाले. हे परिणाम केवळ राजकीयच नव्हते तर आर्थिक, सामाजिक आणि तात्विकही होते.

१. स्वतंत्र राष्ट्र म्हणून अमेरिकेचा उदय

राज्यक्रांतीनंतर सर्व तेरा वसाहती एकत्र आल्या आणि अमेरिकेची संयुक्त संस्थाने (United States of America) या स्वतंत्र आणि सार्वभौम राष्ट्राचा झाला. अल्पावधीत या जागतिक राजकारणात व अर्थकारणात आपला प्रभाव निर्माण केला. राज्यक्रांतीमुळे हे होऊ शकले.

२. जगातल्या पहिल्या लिखित राज्यघटनेची निर्मिती

स्वतंत्र राष्ट्र म्हणून अस्तित्वात येत असताना सर्व राज्यांना एकत्र बांधणारी लिखित राज्यघटना १७८९ मध्ये अमेरिकेतील विचारवंतांनी निर्माण केली. घटनेद्वारे लोकशाही पद्धतीचा अंगीकार अमेरिकेने केला. जगाच्या इतिहासात हे पहिल्यांदाच घडले होते. अध्यक्षीय लोकशाही, द्विगृही कायदे मंडळ, सर्वोच्च न्यायालय, सत्तेचे विकेंद्रीकरण अशा अनेक लोकशाही पूरक गोष्टींची निर्मिती या राज्यघटनेद्वारे अमेरिकेत केली गेली. या राज्यघटनेचा आदर्श जगातील अनेक राष्ट्रांनीही ठेवला आणि आपल्या राज्यघटना याप्रमाणे तयार केल्या. भारताच्या राज्यघटनेवरही या राज्यघटनेचा प्रभाव पडला आहे.

३. जगभरातल्या अनेक स्वातंत्र्य चळवळींना प्रेरणा

मानवी स्वातंत्र्यासाठी अन्यायी राजसत्तेविरुद्ध लढा दिलेल्या अमेरिकन राज्यक्रांतीने जगभरातल्या अनेक स्वातंत्र्य चळवळींना प्रेरणा दिली. विशेषतः १७८९ मध्ये झालेल्या फ्रेंच राज्यक्रांतीवर या राज्यक्रांतीचा खूप प्रभाव पडला. अमेरिकन स्वातंत्र्य सैनिकांना मदत करणाऱ्या लाफायत या फ्रेंच सेनानीने नंतर अमेरिकन स्वातंत्र्य चळवळीने प्रेरित होऊन फ्रेंच राज्यक्रांतीच्या वेळी खूप महत्त्वाची भूमिका बजावली. अमेरिकन स्वातंत्र्य युद्धात सहभागी झालेले फ्रेंच सैनिक 'स्वातंत्र्याचा' विचार घेवूनच फ्रान्समध्ये परतले. स्वातंत्र्य, समता,

बंधुता या तत्त्वांचा प्रसार करणाऱ्या फ्रेंच राज्यक्रांतीसमोर अमेरिकन राज्यक्रांतीचाच आदर्श होता. एकोणिसाव्या आणि वीसाव्या शतकात झालेल्या जगभरातील अनेक क्रांत्यांवरही या राज्यक्रांतीचा प्रभाव पडला होता.

४. ब्रिटनवर झालेला आर्थिक परिणाम

ब्रिटीशांना वसाहती बरोबरच्या लढ्यासाठी प्रचंड खर्च करावा लागला. त्यांच्या राष्ट्रीय कर्जाचे प्रमाण त्यामुळे खूपच वाढले. आर्थिक मंदीचा त्यांना सामना करावा लागला. ब्रिटनच्या युरोपमधील शत्रूंनी परिस्थितीचा फायदा घेत त्यांच्या नाविकदलावर त्याचप्रमाणे व्यापारी जहाजांवरही हल्ले केले. अनेक व्यापारी जहाजे शत्रूंच्या ताब्यात गेली यामुळे ब्रिटीशांच्या व्यापारावर अनिष्ट परिणाम झाला.

५. ब्रिटनच्या वसाहतविषयक धोरणात बदल

यामुळे अमेरिकन वसाहतीतून ब्रिटीशांना खूप आर्थिक फायदा मिळत होता जो या क्रांतीनंतर पूर्ण बंद झाला. या वसाहतीबाबतचे त्यांचे अन्यायी आर्थिक धोरण हे राज्यक्रांतीचे प्रमुख कारण ठरले होते. क्रांतीनंतर ब्रिटीशांनी आपल्या धोरणात बदल केला. ऑस्ट्रेलिया कॅनडा इत्यादी ठिकाणच्या वसाहतीतील कडक व्यापारी बंधने त्यांनी दूर केली. वसाहतींना अंतर्गत कारभाराच्या बाबतीत काही प्रमाणात स्वायत्तता द्यायला सुरवात केली. यानंतरच्या काळात त्यांचे लक्ष वसाहती स्थापन करण्यासाठी आशिया आफ्रिका खंडावर केंद्रित झाले. येथील अनेक राष्ट्रे नंतर ब्रिटीश साम्राज्यवादास बळी पडली.

६. राष्ट्रवाद व लोकशाहीचा प्रसार

अमेरिकन राज्यक्रांतीने राष्ट्रवाद व लोकशाही या दोन महत्त्वाच्या तत्त्वांचा जगभरात प्रसार केला. ब्रिटनच्या साम्राज्यवादाला जोरदार धक्का देत अमेरिकेच्या रूपाने लोकांचे राज्य अस्तित्वात आले. अमेरिकन स्वातंत्र्याच्या जाहीरनाम्याने जगाला मार्गदर्शन करण्याचे काम केले. मानवी स्वातंत्र्याची जाणीव यामुळे लोकांना झाली. राजेशाही- सरंजामशाहीला धक्का देणाऱ्या या राज्यक्रांतीने आधुनिक युगाला चालना दिली. स्वातंत्र्य मिळविण्यासाठी तेरा वसाहती एकत्र आल्या आणि बलाढ्य ब्रिटीशांविरुद्ध त्यांनी मोठा संघर्ष केला. त्यात त्यांना यश आले. हा संघर्ष साम्राज्यवादाला बळी पडलेल्या इतरांसाठीही प्रेरणादायी ठरला. त्यांनीही स्वस्वातंत्र्यासाठी प्रयत्न केले.

अमेरिकन राज्यक्रांतीचे महत्त्व

आधुनिक जगाच्या इतिहासाला वळण लावणारी घटना, साम्राज्यवादविरुद्ध लढण्यासाठी प्रेरणा देणारी घटना म्हणून या राज्यक्रांतीचे वर्णन करावे लागते. या राज्यक्रांतीचे अमेरिकन वसाहतीवर परिणाम झालेच त्याचबरोबर जागतिक इतिहासावरही परिणाम झाले. वसाहतींवरचा ब्रिटीशांच्या वसाहती हा शिक्का पुसला गेला. त्यांचे अमेरिकीकरण झाले. स्वतंत्र राष्ट्र म्हणून अस्तित्वात येण्याकडे त्यांची वाटचाल सुरू झाली. राज्यक्रांती दरम्यान वसाहतींनी प्रसिद्ध केलेला मानवी हक्काचा जाहीरनामा हा आजही संपूर्ण जगाचा मार्गदर्शक ठरतो आहे. राजसत्ता- सरंजामीसत्ता धार्मिक सत्तेस जोरदार धक्का देत लोकशाहीची प्रस्थापना या क्रांतीने केली. वसाहतवादाखाली दबलेल्या जगभरातील जनतेला स्व- स्वातंत्र्यासाठी लढण्याची प्रेरणा आणि वळ यामुळे मिळाले, म्हणजेच असे म्हणता येईल की विविध देशांच्या स्वातंत्र्यलढ्यांमागे अमेरिकन राज्यक्रांती कारणीभूत ठरली आहे. स्वातंत्र्य, समानता, लोकशाही इ. आधुनिक जगातील तत्त्वांना प्रस्थापित करण्याचे कार्य या क्रांतीने केले.